

LATVIJAS VALSTS PREZIDENTS

Valsts prezidenta Egila Levita runa V Pasaules latviešu zinātnieku kongresa “Zinātne Latvijai” atklāšanā

Publicēts pirms vairāk nekā 1 gada

Publicēts: 28.06.2023.

Ministru prezidenta kungs!

Izglītības un zinātnes ministres kundze!

Godātie zinātnieki!

Dāmas un kungi!

I

V Pasaules latviešu zinātnieku kongress ir veltīts tematam “Zinātne Latvijai”. Ko latviešu zinātnieki var dot Latvijas valstij? Tas ir politisks uzstādījums, tādēļ atļaujiet man formulēt dažas tēzes par attiecībām starp zinātni un politiku.

Šodien es vēl piederu abām šīm pasaulēm, tādēļ jūtos īpaši pagodināts runāt šajā kongresā par šo tematu.

Abi kongresa nosaukumā ietvertie pamatjēdzieni – zinātnieki un valsts – ir apgaismes laika jēdzieni.

Pirms 400 gadiem atbrīvošanās no pasaules priekšstata, kas balstījās kristīgajā ticībā (tātad domāšanas sekularizācija), noveda pie

racionālā pasaules uzskata, kas savukārt ir mūsdienu zinātnes filozofiskais pamats. Tas ir vispārzināms.

Taču varbūt sabiedrības apziņā mazāka uzmanība ir pievērsta faktam, ka arī mūsdienu valsts kā sekulāra teritoriāla valsts ar vienotu valsts varu ir apgaismes laika produkts. Tātad moderna valsts un zinātne ir savā avotā radusies vienā laikā.

II

Kā ir ar politiku? Vai tā ir vai tai vismaz jābūt racionālai?

Šeit jākonstatē, ka racionalitātes jēdziens zinātnē un politikā nav viens un tas pats. Zinātne un politika darbojas ar dažādiem mērķiem, kas daļēji pārklājas, bet nav identiski.

Zinātnes mērķis ir atklāt objektīvo patiesību, kas skan cēli un skaiti. Ja mēs esam paškritiski un pieticīgi un uzskatām, ka tas tādai nepilnīgai būtni kā cilvēks vispār nav iespējams, tad zinātnes mērķis ir vismaz pietuvoties patiesībai.

Savukārt politikas mērķis mūsdienu valstī ir ar politiskās varas palīdzību panākt kādu normatīvu (tātad par labu un pareizu uzskatītu) sabiedrības stāvokli.

Šis normatīvais stāvoklis var būt gan ļoti piezemēts, piemēram, diktatora vēlme saglabāt savu varu, gan, protams, demokrātiskā valstī šis uzstādījums nozīmē dažādu problēmu risināšanu sabiedrības kopējās interesēs. Proti, risināšanu pēc normatīviem vērtību kritērijiem.

Taču jebkurā gadījumā politikas mērķis ir normatīvs, kamēr zinātnes mērķis ir objektīvs.

III

Vai zinātnei ir nepieciešama politika?

Principā, nē. Metodoloģiski zinātnes mērķi ir objektīvi un nav tieši atkarīgi no politikas.

Tomēr zinātnieku subjektīvā vērtību sistēma uz zinātnei atstāj netiešu iespaidu, piemēram, pētniecības objekta izvēlē (nosakot tā saucamo pētniecības interesi).

Tiešā veidā politika atstāj iespaidu uz zinātnei praktiski, nevis metodoloģiski, jo politiskie lēmumi, it sevišķi finansējums, var ietekmēt zinātnieku iespējas nodarboties ar zinātnei, kā arī zinātnes rezultātu pārneši uz tautsaimniecību vai sabiedrību kopumā.

IV

Vai politikai ir nepieciešama zinātne?

Te situācija ir komplicētāka. Politika principā vēlas veidot sabiedrību. Tas savukārt prasa zināšanas par sabiedrību. Gan zināšanas par aktuālo situāciju, gan prognosticējošas zināšanas par vēlamo situāciju, gan arī par to, kā no esošās situācijas nonākt līdz vēlamajai situācijai.

Praktiskā politika (atšķirībā no ticības, utopijas vai dogmatiskas ideoloģijas) vienmēr – un vismazar *vienu aci* – raugās uz realitāti.

Savukārt realitātes izzināšana ir zinātnes lauciņš. Politika tikai tad var gūt panākumus (vismaz ilgtermiņā), ja tā kaut cik orientējas uz realitāti.

Zinātne producē zināšanas, kas politikai var būt noderīgas. Turklāt tās nav visas zināšanas, ko politika izmanto. Liela nozīme ir arī, piemēram, politikas dalībnieku personīgajai vai sabiedrības kolektīvajai pieredzei.

Taču zinātniski iegūtas zināšanas, kas pretendē uz objektivitāti, ir tādas, uz kurām politika var paļauties drošāk.

V

Šeit rodas jautājums, cik tālu politikai ir jābalstās saskaņā ar zinātniskām metodēm iegūtās zināšanās.

Citiem vārdiem, cik politikai jābūt zinātniskai.

Šis jautājums pasaules dienas kārtībā pēdējos gados ir kļuvis ļoti aktuāls, it sevišķi saistībā ar Covid-19 krīzi vai jau ilgstoši saistībā ar klimata krīzi.

Kā jau minēju, ilgtermiņā politikas mērķus efektīvāk var sasniegt tikai tad, ja politika ņem vērā zinātnes atziņas.

Šeit es domāju ne tikai dabaszinātnes, kas ir svarīgas, piemēram, Covid-19 un klimata krīzes jautājumos, bet arī sociālās un humanitārās zinātnes.

Es varu minēt, piemēram, sociālo pārmaiņu un reformu teorijas, kas politikai var palīdzēt īstenot nolemtās reformas. Jo reformu īstenošana pati par sevi arī ir zinātne.

VI

Kā ir teicis Imanuēls Kants: "No tik lika koka, no kā ir izgatavots cilvēks, neko taisnu pagatavot nevar." (*Aus so krummen Holze, als woraus der Mensch gemacht ist, kann nichts ganz Gerades gezimmert werden.*)

Tas nozīmē, ka cilvēks nav tikai racionāla būtne, kuru vada prāts, bet vienlaikus arī būtne, kuru vada emocijas, kas nepakļaujas prāta loģikai.

Politika kā viena no cilvēka radošajām izpausmēm ir tipisks lauks, kur izpaužas cilvēka duālā daba – gan racionālais prāts, gan neracionālās emocijas – un komplicētās attiecības starp abiem.

VII

Tāču politika, kas vadās tikai pēc zinātnes racionalitātes, ilgstoši nevar gūt panākumus. Tas ir divu iemeslu dēļ.

Pirmkārt, jo cilvēku subjektīvo pusi – emocijas, vērtības, vēlmes – politika nevar izslēgt tāpēc vien, ka tā nav savietojama ar zinātnes racionalitāti.

Otrkārt – un šī ir būtiska epistemoloģiska problēma – pieredze rāda, ka zinātnes atziņas nekad nav galīgas. Tās praktiski vienmēr īsākā vai ilgākā laikā izrādās nepilnīgas vai pat nepareizas.

Mēs šo pašu varam teikt par šodienas aktuālo situāciju. Pēc 10 gadiem, viena vai pēc 50 gadiem tas, ko mēs šodien zinām, būs vai nu nepilnīgi, vai nepareizi. Tas politikai ir jāņem vērā, protams.

Tāpat praktiskā pieredze rāda, ka zinātne ļoti bieži nav monolīta – ir valdošais viedoklis un dažādi alternatīvi viedokļi. Šeit ir interesants zinātnes socioloģijas pamatdarbs par zinātniskajām revolūcijām – kā zinātniski veidojās zinātniskās revolūcijas, proti, kā no viena uzskata par konkrētu problēmu notiek pāreja uz citu uzskatu. Piemēram, Einšteina Relativitātes teorija zināmu laiku atradās revolucionārā situācijā, *apgāžot* iepriekšējo statisko priekšstatu par fiziku.

Tādēļ politika, kas vēlas savus zinātniski aprobētos mērķus īstenot tikai ar zinātniskām metodēm, neizbēgami *iebrauks sienā*. Dažreiz ar katastrofālām sekām kā marksisma gadījumā, kas vismaz pašu marksistu pašizpratnē tika uzskatīts par zinātnisku pasaules skatījumu.

VIII

No otras puses – un tas ir ļoti biedējoši – tāda politika, kas ignorē zinātni un līdz ar to balstās galvenokārt uz sabiedrības subjektīvām noskaņām un vēlmēm, patiešām var gūt arī politiskus panākumus. To mēs redzam pie dažādu nokrāsu

populistiskajiem spēkiem visur pasaulē un, protams, arī Latvijā.

Taču tāda politika pilnīgi droši nespēj risināt reālās problēmas, arī tās, ko tā pati atzīst par problēmām.

Ekstrēmā gadījumā sabiedrība var sākt dzīvot paralēlā iedomu pasaulē, kur tā varbūt pat kādu laiku jūtas labi.

Taču realitāti ar iedomām nevar ietekmēt, tā agri vai vēlu liks sevi manīt. Tādēļ arī šāda politika beigu beigās *iebrauks sienā*.

IX

Kā būtu vislabāk organizēt politikas un zinātnes attiecības, kas pēc būtības ir attiecības starp divām atšķirīgām, paralēlām racionalitātēm?

Es domāju, ka šīm attiecībām ir jābūt distancēti kooperatīvām.

Ko šāds distancēti kooperatīvais politikas un zinātnes attiecību modelis nozīmē?

Pirmkārt, katra sfēra – gan politika, gan zinātne – darbojas tikai un vienīgi atbilstoši savai inherentajai racionalitātei.

Zinātne mēģina pastāvīgi tuvoties patiesībai. Tā producē un uzkrāj zināšanas par patiesību. Turklāt patiesība gan individuāli, gan sabiedrības līmenī, gan cilvēces līmenī vienmēr ir pašmērķis. Tas ir apgaismības laikmeta uzstādījums atšķirībā no iepriekšējiem laikmetiem. Šis pašmērķis ir neatkarīgs no politikas. Patiesības atklāšana pieder pie cilvēka antropoloģiskās dabas, vismaz tāda ir vien no antropoloģijas teorijām.

Savukārt politika mēģina pārvaldīt un veidot sabiedrību atbilstoši saviem normatīvajiem priekšstatiem par to, kas ir labi un pareizi.

Šos divus mērķus un tos nesošās racionalitātes nedrīkst jaukt. Starp tiem ir jāpastāv distancei.

Otrkārt, laba politika, kas vērsta uz ilgtermiņa panākumiem, vienlaikus ņem vērā gan sabiedrības noskaņojumu un vēlmes, gan arī ar zinātniskām metodēm iegūtās zināšanas par realitāti, par patiesību. Tā mēģina tās salāgot. Starp šīm abām sfērām ir jābūt kooperācijai, sadarbībai.

Tas nozīmē, ka laba politika veicina šādu zināšanu produkciju.

Taču politika, apzinoties savu atbildību sabiedrības priekšā, pati nosaka, kādā apjomā un kādas zinātnes producētās zināšanas tā ņem/neņem vērā un iesaista savos politiskajos mērķos.

X

Tieši par to, kādā apjomā zinātnes producētās zināšanas ir jāņem vērā politikā, globāli un arī Latvijā notiek plašas diskusijas. Es minēšu trīs piemērus.

Vai zināšanas, ko producēja pamatstraumes (*mainstream*) zinātne par Covid-19 bija tās pareizās, īstās zināšanas, kas bija jāņem vērā? Vairākums sabiedrības un politikas visās valstīs tās ņēma vērā, taču bija arī globāla *antivakseru* kustība, kas tā nedomāja. Tai bija alternatīvas zināšanas.

Šeit ir jautājums, kuras ir pareizās zināšanas? To izšķir politika. Par laimi, es domāju, ka politika Latvijā un visā pasaulē to izšķir pareizi. Taču jautājums ir politisks, abstrakts.

Jautājums par to, kādā apjomā ir jāņem vērā zinātnes producētās zināšanas, piemēram, par klimata krīzi? Vai un kad ir jāpārtrauc fosilo enerģijas avotu izmantošana? Vai mums tepat Latvijā ir jāsamazina liellopu skaits? Jo tas, protams, ietekmē pasaules klimatu. Ja, jā, par cik un kad? Tas ir politikas jautājums.

Kādas sekas sabiedrībā un demokrātijā būs zinātnes radītajam mākslīgajam intelektam, it sevišķi pēc pēdējā kvalitatīvā lēciena? Šeit mēs esam interesantā situācijā, jo patlaban zinātnes atziņas par to ir fragmentētas un nedrošas. Bet politikai jau šodien ir

jāatbild uz šo jautājumu, kā rīkoties situācijā, kad zinātnes atziņas ir fragmentētas. Kad zinātne ir kaut ko radījusi, mēs tikai stāvam un domājam, ko ar to darīt. Līdz ar to situācija ir tāda, ka politikai jau šodien ir jāatbild uz jautājumu, kā bez nopietnām zinātnes atziņām, bez pamatstraumes (*mainstream*) zinātnes atziņām pieņemt lēmumu par šo zinātnes radīto fenomenu. Vai vispār kāds lēmums ir jāpieņem? Vai, pieņemot lēmumu, palauties uz cilvēcisku intuīciju. Ja pieņem lēmumu – kādu?

XI

Kolēģi!

Šis ir zinātnieku kongress, kura nosaukumā "Zinātne Latvijai" ir iekodēta zinātniskā racionalitāte, kas ir ietverta politiskajā racionalitātē. Tātad šajā nosaukumā ir jautājums, ko zinātnieks, kurš vēlas tuvojies patiesībai (jo tas ir viņa kā zinātnieka vienīgais uzdevums), ar savu darbu var darīt Latvijas labā. Tas ir politisks jautājums.

Spriedze starp abām šīm racionalitātēm un iespējamie risinājumi, kā abas savienot, manuprāt, optimālajā modelī, t. i., distancēti kooperatīvajā modelī, padara šo kongresu interesantu, aizraujošu un lietišķi noderīgu gan zinātniekiem, gan Latvijai.

Paldies!

Saistītas tēmas

[Egils Levits](#)

<https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidenta-egila-levita-runa-v-pasaules-latviesu-zinatnieku-kongresa-zinatne-latvijai-atklasana>